

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Бедрій М.М.

*кандидат юридичних наук,
асистент,*

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРАВОВІ ЗВИЧАЇ ШУМЕРСЬКИХ МІСТ-ДЕРЖАВ

Актуальні проблеми державотворення та юридичної науки в Україні потребують комплексного вирішення, яке може відбутися не інакше як за результатами глибоких досліджень державно-правових явищ. Серед різних напрямків таких досліджень вагоме місце займає історико-юридичний аспект, який дозволяє пізнати їх у процесі формування та розвитку. Правовий звичай, що був первісною формою права в тому числі у найдавніших державах, продовжує викликати жвавий інтерес у середовищі правознавців. У зв'язку з цим варто звернути увагу на правові звичаї, що діяли у шумерських містах-державах. Зацікавленість цією тематикою також зумовлена недостатньою висвітленістю в українській юридичній літературі.

Шумерів вважають одним із найбільш давніх народів світу, адже перші відомості про них датуються IV тис. до н.е. Назва «шумери» була присвоєна їм сусідніми народами, а їхня самоназва «санг-нгіга» перекладається з шумерської мови як «чорноголові». Шумерська цивілізація була міською, тому її основу складали міста-держави, розташовані в південній частині Месопотамії – Кіш, Умма, Ур, Урук, Лагаш, Ніппур, Ісін, Ерех, Ерідуг та ін. Хоч їх населяв єдиний шумерський народ, ці міста ніколи не були об'єднані в єдину шумерську державу, створюючи між собою тимчасові політичні та торговельні союзи. У XXIV ст. до н.е. значна частина шумерської території була завойована аркадським царем Саргоном [1, с. 141], а до середини II тис. до н.е. шумерські міста-держави були включені в склад Вавилонської імперії.

Основним джерелом шумерського права був правовий звичай. Шумери із надзвичайною повагою відносилися до традицій, а новації вводили вкрай неохоче. Вони вважали, що їхня тисячолітня цивілізація на протязі всієї історії була незмінною, існувала у подарованій богами формі. Із цим поглядом погодився і М. Беліцький, адже навіть правові звичаї шумерів III тис. до н.е. вже були усталеними, і їхні корені

тягнулися у ще глибшу давнину [2, с. 395]. Попри таке шанобливе ставлення до звичаєвого права, шумери залишили після себе кілька цікавих законодавчих актів, які вважаються найдавнішими законами світу. Першим законодавцем світу вважають царя м. Лагаш 2318-2312 рр. до н.е. Уруїнімгину (Урукагину), який був реформатором шумерського суспільства, що на той час потерпало від свавілля чиновників, надмірних податків і беззаконня [3, с. 16]. Однак текст його законів не зберігся. Серед законів, які хоча б фрагментарно дійшли до наших днів, найбільш давнім є законодавчий збірник царя м. Ура Ур-Намму (2094 р. до н.е.). До останніх років існування шумерських міст-держав належить законодавчий збірник царя м. Ісіна Ліпіт-Іштара (1934 р.) [4, s. 68-69]. Крім цих видатних правових пам'яток, збереглося ще кілька шумерських законів і їхніх фрагментів.

Сучасна наука не володіє достатньою кількістю джерельного матеріалу для повної реконструкції звичаєвого права загадкового шумерського народу. Це й не дивно, оскільки хронологічна відстань цього предмету досліджень є істотною. Водночас існують достатні підстави припустити, що згадані акти шумерського законодавства були укладені на основі правових звичаїв, тому окремі їхні норми можуть стати відправним пунктом наукового пошуку. Крім них, існують цікаві праці й цінні джерела, які дозволяють охарактеризувати хоча б декілька правових звичаїв шумерських міст-держав. Зосередимо увагу на таких: громадський суд, санкція царя, позика, штраф, випробування водою.

Громадський суд. Найбільш важливі судові справи в шумерських містах-державих вирішували громадські суди, що діяли як органи народних зібрань. Про це свідчить найбільш давня серед відомих сучасній науці судових справ – справа про вбивство Лу-Інанни. Близько 1900 р. до н.е. у шумерському місті Ніппур (у сучасності – м. Нуффар Республіки Ірак) Нана-Сиг, циркульник Ку-Енліль та садівник Енліль-Еннам убили храмового чиновника (нішакку) на ім'я Лу-Інанна. Після вбивства Лу-Інанни вбивці повідомили про це його дружину Нін-Даду. Вона ж не заявила про цей злочин в органи влади міста. Про вбивство Лу-Інанни було повідомлено царя шумерського міста Ісіна Ур-Нінурту, який розпорядився, щоб дану справу розглянуло громадське зібрання міста Ніппура.

Під час розгляду судової справи про вбивство Лу-Інанни дев'ятеро учасників громадського суду звернулися до зібрання міста, заявивши, що троє чоловіків, які убили Лу-Інанну, та його дружина не достойні жити і повинні бути покарані смертю. У відповідь двоє учасників громадського суду звернулися до міського зібрання із запереченням вини Нін-Дади, мовляв, чи її вчинок заслуговує смертної кари [2, с. 387]. Це дозволяє припустити, що судовий процес шумерських міст-держав мав ознаки змагальності, а серед громадського зібрання формувалися групи

учасників, які підтримували обвинувачення, а також ті, що ставали на захист підсудних.

За результатами розгляду судової справи про вбивство Лу-Інанни громадський суд Ніппура виніс вирок, яким засудив до смертної кари трьох співвиконавців убивства – Нана-Сига, цирульника Ку-Енліля та садівника Енліль-Еннама. Нін-Даду судове зібрання визнало невинуватою, оскільки не було доведено факту змови між нею та вбивцями [5, с. 70]. Можна припустити, що справи в шумерських громадських судах вирішувалися більшістю голосів. Водночас спосіб подачі та підрахунку цих голосів є невідомим. Найімовірніше, голосування відбувалося шляхом крику, хоча не виключена також і можливість голосування іншим шляхом, оскільки писемність серед шумерів була доволі поширеною.

Санкція царя. Царі (енсі) в шумерських містах-державах володіли значним обсягом повноважень у т. ч. в судовій сфері. Однак із зростанням кількості населення судові функції царя зменшувалися, оскільки він делегував їх призначеним суддям. Водночас рішення таких суддів не могли вступити в дію без санкції царя. Про це свідчать археологічні знахідки в Месопотамії, де на глиняних табличках неодноразово вказувалося, що те чи інше «судове рішення затверджене царем». За правління царя Уруїнімгіни його намісники в м. Лагаш постановили, що розлучення подружжя не могло відбутися без санкції царя. Договір про продаж вільної людини в рабство також потребував санкції енсі [2, с. 395-396]. Правовий звичай санкції царя підтверджує всеохоплюючу компетенцію шумерських царів, яка згодом не могла виконуватися повсякчасно, тому делегувалася намісникам і суддям.

Позика. Серед шумерів інтенсивно розвивалася торгівля, в т. ч. міжнародна. Відтак формувалися різні види договорів – купівлі-продажу, обміну тощо. Доволі рано вони почали укладатися в письмовій формі (на глиняних табличках) – на цьому наполягала держава, яка намагалася контролювати фінансові потоки й оподатковувати їх. Серед усіх договорів зростало значення позики, яка стала основою лихварства. Договори позики в шумерському суспільстві уклалися на короткий строк і з великими процентами. Це спричинило появу шумерської приказки «Бідняк позичає – собі турбот заробляє». У більшості договорів позики, які дійшли до сьогодні, день виплати боргу призначався на час після збору врожаю. За позику ячменю лихвар стягував зазвичай 33%, фініків – 20%, а срібла – від 20 до 33% [2, с. 353].

Штраф. Цікаво, що в шумерських законодавчих збірниках відсутні засади таліону, характерні для вавилонської кодифікації царя Хаммурапі. Зокрема в законах Ур-Намму смертю каралися тільки вбивство та розбій, а за інші правопорушення (в тому числі тілесні ушкодження) встановлювалися штрафи. Шумерські законодавці також вимагали

майнової компенсації за затоплення чи осушування чужого поля. Розмір такого відшкодування у законах Ур-Намму встановлювався в мірках ячменю [4, s. 68-69]. У збірнику Ліпіт-Іштара постановлялося, що злодій, спійманий під час крадіжки у саду, повинен сплатити штраф у розмірі 10 шекелів срібла, а той, хто зрубав дерево в саду іншої людини, – півміни срібла [6, с. 393-394]. Це вказує на доволі гуманний характер шумерського права як для того часу, а тим паче у порівнянні з вавилонським законодавством.

Випробування водою. У законодавчому збірнику Ур-Намму було санкціоновано правовий звичай випробування водою, відомий серед шумерів як суд бога ріки. Вважалося, що в річці є бог-покровитель, тому до нього можна звернутися при вирішенні судової справи. Підсудного кидали в річку з метою визначення його вини чи невинуватості у злочині. Якщо він тонув, це вважалося доказом його вини, а відтак і карою за злочин. Коли ж бог ріки рятував його, і підсудний не тонув, з нього знімали звинувачення [4, с. 69]. Саме у такому варіанті випробування водою було згодом санкціонованим і в законах царя Хаммурапі [7, с. 9].

Таким чином, шумерський народ залишив в історії світу важливий слід не тільки у контексті літератури, астрономії тощо, але й у контексті права. Саме в шумерських-містах державах відбувалися перші судові процеси, видавалися найдавніші закони, розпочалася боротьба із злочинністю. Правовою базою цих процесів виступило напрацьоване століттями звичаєве право, яке самі шумери вважали невід'ємною частиною божественного порядку.

Список використаних джерел:

1. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу / О. П. Крижанівський. – К.: Либідь, 2009. – 592 с.
2. Белицкий М. Шумеры. Забытый мир / Мариан Белицкий; пер. с польс. – М.: Вече, 2000. – 432 с.
3. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн / В. С. Макарчук. – К.: Атіка, 2001. – 624 с.
4. Kuryłowicz M. Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata / Marek Kurulowicz. – Lublin, 2006. – 222 с.
5. Крамер С. История начинается в Шумере / Сэмюэл Н. Крамер; пер. Ф. Л. Мендельсона. – М.: Наука, 1965. – 256 с.
6. Крамер С. Шумеры. Первая цивилизация на Земле / Самюэл Крамер; пер. с англ. А. В. Милосердовой. – М.: Центрполиграф, 2010. – 400 с.
7. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела / Упор. Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.